

ժան և պառաւելալ երեսով, 'ի սպիտակ
բրդոյ մեծ ապարօշով՝ խառն նարկիս
ծաղկոյդ պսակը 'ի գլուխս: Այլք կուտան
իրենց ոսկի պսակներ. երբեմն պարզ
երիզ մը կը չըլծապատէ անոնց զլուխը:
Հազիւ երբեք քօղարկած կը հանդի-
սանան, սակայն կորնխոսի տաճարին
մէջ եղածներն այսպիսիք էին: Սպի-

տակ զգեստ մը ծիրանի եզերովը՝ ի
ծածկէ անոնց մարմինը. մին ունի
զմկրատն, միւսն գլխին և երրորդն
զազեկաւան: Լիկոփրոն կ'ըսէ թէ կաղը
էին, և մատենագիրն երգի միոյ 'ի վե-
րայ Հէրմէսի, որ Հոմերի կը տրուի,
թեաւ ալ կը հնարէ անոնց:

ՀԱՄԱՌՈՏՈՒԹԻՒՆ ՎԵՆԵՏԿԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ (1)

Ստեպ կ'ըսուի թէ Վենետիկոյ ժողո-
վուրդն լրտեսներով, բանտերով և
դահիճներով պաշարեալ ինքն իր ձայ-
նէն կը դողար. և միւս կողմէն զայս
ըսողներն կը մոռնան որ նոյն այս ժո-
ղովուրդս ինչ էր կատակաբանութեամբ
և գիւտաւոր զուրջուածներով. ուրախ,
զուարթ, անհոգ, զուարճասէր, որ
կեանքը յաւիտենական բարեկենդա-
նի մէջ կ'անցընէր: Ինչպէս կը միաբա-
նին այս երկու հակասական դատաս-
տաններն: Մենք ոչ ներբողեան կը
գրենք և ոչ վիպասանութիւն, այլ
պատմութիւն, և պատմութիւն մը որ
պէտք չէ նոր երևնայ: Հորերուն մէջ,
որոնք իրաւընէ հոր չէին, չարագործք
կը նետուէին. և ասոնք արդեաւ ուրիշ
որ և իցէ տեղ լաւագոյն բանտ ունին:
Տէրութեան յանցաւորներն կուպարք
կոչուած բանտեր կը գրուէին, որոնք
հիւղիկներ են՝ ոչ թէ անմիջապէս տա-
նեաց կապարներուն տակ, այլ անկէ
յարկ մը վար. անձուկը արդարև, բայց
այնչափ որ կրնան ֆաղանդայի զուար-
ճալի պատմութիւնները հնարաւորը
նել, իպիւն առիւծու բերաններ, սա-
կայն ամբաստանութիւնը ստորագրեալ
պիտի ըլլային, և անանունք չէին ըն-
դունուեր, բայց միայն յօրինաց հաս-
տատեալ պարագայից մէջ և շրջահա-
յեցութեամբ, որոնք խստիւ կը պա-
հուէին: Իպիւն լրտեսք, բայց Տէրու-

թիւնն որ զանոնք վարձեր էր, նաև
կ'արհամարհէր. և հետեւելի օրինակով
կը պահանջէր որ իրենց ըսածին ակն-
ածելի վկայութիւններ յառաջ բերեն:
Եւ քանի էին այս լրտեսներս, որոնք
ամեն խօսք, ամեն շարժումաճք, և ռամ-
կին ամեն հառաչանքը պիտի բռնէին
և պիտի իմացընէին. քննենք միայն
վերջին դարը, որուն յիշատակարանքն
Տէրութեան ֆրնչաց Դիւանին մէջ կը
պահուին: Կրատէնիկոյ ասենադպիրն
իրեն քանի մը Տեղեկոսքեանց մէջ կը
գրէր որ յամին 1718 Տէրութեան մէջ կը
նուազէին մտերիմք (այսինքն լրտեսք)
և փափաքելի էր աճեցընել զանոնք: Ընդ
ամենն երեք էին, այսինքն Ռինալտոյ
Դարտինի, Պեռնարտին Կարպինոզի
և Պիոնեա անուամբ մէկն, որոնք ըստ
կանոնի՝ ամեն չորեքշաբթի սովորական
թերթը կը բերէին: Իսկ թէ մըտե-
րիմք կը նուազէին և չէին աճեր՝ 1764
և 1765 տարիներուն տեղեկութենէն
յայտնի կ'իմացուի. « քաղաքին հա-
մար միայն Մանուչչի կը ծառայէր »:
Արդ ուրեմն 'ի Վենետիկ լրտեսնե-
րու բանակ մը չկար, և Գերագոյն Ա-
տեանն դժուարաւ կը գտնէր այն ան-
կեղծ ժողովուրդեան մէջէն մէկն որ յանձն
առնու, ինչպէս կ'ըսուէր այն ժամա-
նակ, մտերիմ ըլլար Հետեանքն յայտնի
էր. երեքն պէտք էին ամեն բան գիտ-
նալ, և ամենաքիչ բան գիտէին. որով
կրցան հաստատուիլ Ազատ Որմնագրաց

(Frances-maçons) ընկերութիւնքն, անդամներ ժողովել, և ամբողջ Տէրութեան մէջ տարածուիլ առանց երեք անուանի քննչաց զիտութեան, որոնք պարզ դիպուածով իմացան զայն յամին 1785, Ուստի վարչութիւնն բնաւ չէր արգիլած ազատօրէն շնչել, ինչպէս ոմանք կ'ուզեն հաստատել. կրնայ իսկ բուռն որ չէր ուզեր զայն: Աւելի ճոխաբար քան այլուր վենետիկ փոյթ ունեցաւ իրաւցընէ հասարակաց կրթութեան: Կային զպրոցք իմաստասիրութեան և իրաւագիտութեան, աշխարհագրութեան և ճարտասանութեան՝ գրատան և դիւանատան մէջ, զպրոցք՝ գրական, նովթեան իւրօքանչիւր թաղերուն մէջ. զպրոցք նաւական, վաճառականական, երկրագործական, մագէմագիլբական ուսմանց, գծագրութեան, քաղաքական և զինուորական մշակութեան՝ մայրաքաղաքին, ցամաք երկրին, Տալմացիոյ և կղզեաց մէջ. աղնուականաց կաճառն ի շիւտէքքա, պատրկաց ուսումնարանն ի Բատուա, Գեղարուեստից Ակադեմեայն ի վենետիկ, և Յիսուսեանց բարձմանէն վերջը Գասպար կոծծի երկին անգամականչուեցաւ կարգադրելու մեր արդի անուամբ նախնական կամ երկրորդական կոչած կրթութիւնները: Սակաւագիտ հանձնարը ի համալսարան կը հրաւիրուէին, ոչ միայն գաւառներէն, այլ նաև իտալիոյ ամեն կողմէն: Հօն ներկայ գտնուեցաւ Գալիլէոս, որ զժապողաբար երկար չկեցաւ. վերջին դարուն մէջ գաստու եղան վալլիզնիէրի և Մորկաչչի: Տպագրութիւնն ստրուկ չէր. որիչ Տէրութեանց և գլխաւորապէս Հռովմայ հետ հասարակապետութեան բարեկամութիւնը չխռովելու համար ժամանակ մը թող չտուեցաւ տպագրողաց՝ քանի մը դրբեր հրատարակել, բայց եթէ Ամպերտամբ, Լոնարա, Պազիլէա և Կողմնալոյս անուններով այս պայմանով թող տուեալ ազատութեան վկայագիրներն տակաւին կեցած են վենետիկոյ դիւանին մէջ: Գրոց առուսուրն վենետիկոյ մէջ շատ կեն-

դանի էր նաև այս պատճառաւ որ բազմաթիւ և տաղանդաւոր մատենագիրք կային ի վենետիկ: Չենք ուզեր ամբողջ անուանց ցուցակ չինել այլ միայն վենետիկոյ անկման ժամանակները զայն պայծառացուցին Կոլտոնի, Օրդէս, Պոսգարինի, Մորէլլի, Ենչնարինի, Դոսալոյ, Բոլէնի, Գարպուրի, Սորա, Կիկոս, Սկիպիոն Մաֆֆէի, Աքոսոյ, Լյոյ Ենչոյ, Ֆրամինիոյ Գոսնէր, Վիկտոր Սանդի, և Գասպար ու Կարոլոս Կոծծիները: Կարծուածէն աւելի ազատութեամբ գրբեր և լրագիրներ կը հանէին ասոնք. իրաւ է թէ երբեմն ինչ ինչ հրատարակութիւնը արգիլուեցան. սակայն այսօր իսկ Տէրութիւնն երբեմն Օրոսգրոց քանի մը թուականներ կ'արգելու, հանդերձ այսու՝ տպագրութեան ազատութիւնն չվերնար: Ուրեմն նոր զաղափարք մուտք գտած էին ի վենետիկ և նոյն իսկ ժողովրդեան բարձրագոյն դասերուն մէջ իրենց պաշտպանքն և հետևողներն ունէին: Կային նոյնպէս նաև աղնուականք, ոչ միայն անկեալք ի պատուոյ, որոնք փոփոխութեամբ կը յուսային վիճակին լաւցընել, այլ և հարուստք, իշխանաւորք և անդամք այն սակաւապետութեան որ զաշխարհն ալ ըստ իւր քմաց կը վարէր. յիշենք միայն զՄենճէլո Գուիրինի և զԱլվիզէ Ենչոպիոյ. յորոց վերջինս համարձակ և ազատ գրութիւններ հրատարակեց ի Գալլիա և յԱնգղիա Ուստի աղնուականութիւնն թուրութեան և յուսյլութեան մատնուած էր, հանդէսներու և չեղ ամբարնոցներու մէջ կ'անցնէր, կը վատնէր խաղաքանիկն (Ridotto) մէջ, զբոսարանաց (Casino) մէջ կը շաղակրատէր, թատրոններ կը վազէր, և իր անկմանէն քիչ առաջ կը կանգնէր զՓիլիպի (1) (1791): Սակայն բողոքովն չմոռնալով իր նախկին մեծութիւնը՝ կը չինէր թռռվերը (2)

(1) La Fenice, վենետիկոյ առաջին և գեղեցկագոյն թատրոնն:

(2) I Murazzi, 12,000 ոտք երկայնութեամբ պատ մը, որուն նպատակն էր ազատել զվենետիկ Ագրիկանին աղքատներէն:

(1774-1782), և ներկայ յառաջագի մութեանց արժանավայել զրքեր կը գրէին, Մարկոս Պարպարոյ՝ քրէական օրինաց վրայ, Յակոբ Նանի՝ քաղաքական տնտեսութեան և Պետրոս Մոյսէիկոյ՝ ընկերական բարեկարգութեանց վրայ. կը չիճէր դարձեալ մանրամասն վիճակագրութիւն մը. կը կանոնաւորէր անժառանգելի ստացուածները (mainmorte), տօներու և քահանայից թիւը, Տէրութեան և Հռովմայ մէջ յարաբերութիւնները. կը ջանար, թէ և 'ի զուր, խախտեալ ճարտարութիւնը վերականգնէր, օրհասական վաճառականութիւնը կենդանացընել առատաձեռն միջնցներով. Օրինագրոց մէջ նոր բարեկարգութիւններ կը մտցընէր կամ կը պատրաստէր. վերջապէս բաւոքման ճամբուն մէջ կը մտնէր. և առանց յանդգնութեան՝ ինչպէս նաև առանց երկիւղի՝ կը ցուցընէր վերջին ամաց մէջ ալ թէ հին իմաստութիւնը բովանդակ կորսընցուցած չէր:

Արդ Գաղղիոյ Յեղափոխութեան ժամանակ վենետիկ այս վիճակիս մէջ էր: Ժողովրդեան մեծ մասն իր հին գաղափարաց ետեւէ էր, կը սիրէր Ս. Մարկոսի հասարակապետութիւնը, և ամենայն փոփոխութիւն կը մերժէր: Սակայն ոմանք ալ ժամանակին գաղափարաց հակամէտ էին, և հաւասարութեան փափաքելով, թերևս անցելոյն յիշատակն իսկ կ'ուզէին ջնջել: Մեծագոյն ժողովոյն մէջ հակառակն կը հանդիպէր. փոքրագոյն մասն պահպանողական էր. իսկ մեծամասնութիւնն կամ համոզմամբ, կամ փառասիրութեամբ և կամ տկարութեամբ նորութեանց կը փափաքէր. մինչև կային իսկ ոմանք որոնք առանց դժուարութիւնք և հետեանք մտածելու՝ կ'ուզէին 'ի հիմանց կերպարանափոխ ընել զՏէրութիւնը: Իրաւ է թէ այս բազմաթիւ ժողովոյն մէջ քաղաքագիտական գործոց վրայ չէր խօսուեր, այլ ծերակուտին և ֆինչաց և Տասանց ժողովներուն մէջ. սակայն ընդ մէջ ասոնց և առաջնայն՝ կային իմաստունքն, ո.

րոնք կանխաւ յիշեալ պատճառներով մեծ ազդեցութիւն ունէին հասարակապետութեան վարչութեան վրայ: Արդ ամենայն ընտրութիւնք ուղղակի կամ անուղղակի Մեծագոյն ժողովով կ'ըլլային. ուստի դիւրին էր զուշակել թէ վերջապէս հասարակաց օգուտն որպիսի ձեռաց մէջ պիտի ինկնար: Եւ իրաւցընէ օրէ օր վստահն մեծ և յայտնի ըլլալով՝ յերակոյտն յիմաստնոց գրգռեալ՝ անգէն չէզոքութիւն ուրոյնց, և յետոյ ընդունեցաւ Գաղղիոյ դեպպանը (26 յունուար 1793) և ներկայացուցիչ մ'ալ զրկեց 'ի Բարիզ (7 մարտ 1795): Եւ երբ Յեղափոխութեան հեղեղն՝ և իւր իսկ երկրին մէջ յՈւստրիոյ և 'ի Գաղղիոյ կրած մեծամեծ ֆրանսեան և անարգանքն ցնցեցին զոգիները, և համոզեցին, ինչպէս որ 'ի սկզբանէ խորհուրդ տուած էր ֆրանկիսկոս Բէշարոյ, մէկզի թողլու անգէն չէզոքութեան վատ գաղափարը. նախ մեծ զանդալութեամբ ոկսան դարման տանել և յետոյ տեղի տալով Պոնաբարդի անարգական տիրապետութեան՝ ետ կեցան (8 յուլիս 1796): Անդադար առ համարհանաց դէմ՝ երակոյտն՝ ցաւալի համակամութեամբ կը պատասխանէր, և զրգռեալ ու քաջասիրտ հպատակաց առաջարկութիւնք մերժելով, կը զողար թէ արգեօք վերոնայի ապստամբութիւնն և լիպլերադօրէ նաւուն գերութիւնն ինչ հետեանք պիտի ունենար (17 ապրիլ 1797): Իրաւցընէ նաւրդէն որ նոյն օրերն լէօպէնի դաշանց նախապատրաստութիւնքն ըստուրագրեր էր, և զհասարակապետութիւնը, իբրև ստացուածն, մեծաւ մասամբ բաժներ էր, վերջապէս մէկզի դրաւ ամենայն դիմով. և անարգանք ընդունելով անոր երկու դեպպանները՝ կ'ուզէր որ փութով իրեն ձեռքը տրուին Տէրութեան քննիչքն և լիտոյի բերդին հրամանատարը, ծանուցանելով որ « ուրիշ ազգեր ալ ազատեր էր » և թէ կու գար խորտակելու « վենետիկեցւոյն շղթաները » (1 մայիս): Ի՞նչ կերպով պէտք էր արդեօք դէմ դնել հակառակ

կենալ թշնամոյն . ցամաք երկիրն զի-
նու զօրութեամբ կամ զբզուսալ ապրա-
տամբութիւններով բռնած էին . կը
մնար միայն պաշտպանել զլճակը , եթէ
տակահին կարելի էր . այս անազան և
բնդունայն պաշտպանութիւնն հին
բերկատից յետին վճիռն եղաւ . Մե-
ծագոյն ազնուականներէ ժողով մը
գումարուեցաւ (30 Ապրիլ) Տոփին սե-
նեկաց մէջ , և որոշեց խնդրել Մեծա-
գոյն յողովէն որ իշխանութիւն տայ
բանակցել Պոնաբարդի հետ վարչու-
թեան կերպին մէջ մտնելը փոփոխու-
թեանց վրայ . Ստանալով զայն մի և նոյն
օրն յորում Նաբոլէոն պաշտօնապէս
պատերազմ կը հրատարակէր վենետ-
կոյ դէմ , անկէ վերջը սկսան ամօթալի
միջոցներու ձեռք զարնել . Այս ընդհա-
նուր լքման ժամանակն իսկ եղան մեծ
անձնութեան օրինակներ , որոնք ա-
պշեցուցին զՊոնաբարդ . սակայն մե-
ծագոյն էր կուրութիւնն կամ վատու-
թիւնն . Մայիսի 4ին ժողովն որոշեց ,
բայտ պահանջման ձերբակալել Տերու-
թեան քննիչները և լիտոյի հրամանա-
տարը . ութ օր վերջը (12 մայիս) կ'ըն-
դունէր առաջարկեալ առձանաւա-
կեայ ներկայացուցիչ վարչութեան
օրէնքը . միայն քէ այսու զօրավարին
(Պոնաբարդի) փափաքն կատարուի .
որ սակայն չէր կատարուեր . վասն զի
Գաղղիոյ բերած ռամկապետութիւնն
Աւստրիոյ տիրապետութիւնն և լուծն
եղան :

Իեցցէ Ս . Մարկոս , աղաղակեց ժո-
ղովուրդն , կարծելով թէ եղածին հա-
կառակ ըլլայ ազնուականաց որոշողու-
թիւնն , որոնք հպատակեալ էր հինգ
դարէ 'ի վեր . և քաղերն մէջ յրուեցաւ
սպառնալով այն տանք և անձանց դէմ
որոնց վրայ կը կասկածէր կամ զիտէր
թէ պատճառ էին փոփոխութեանց .
Բայց զինուորութիւնն փութով ընկնեց
ամենայն խլրտումն :

Ասոր վրայ յաջորդեցին ռամկային
հասարակապետութեան խառնաշփոթ
հանդէսներն . արդարեւ ամօթալի հան-
դէպը , սակայն կարճատեւ : Հոկտեմբե-
Արեւ Դ .

րի 17ին Պոնաբարդ կը վաճառէր զնոր
հօտն առ Աւստրիացիս , որոնք մտան 'ի
վենետիկ յ18 յունուարի 1798 . Դար-
ձեալ մտան Գաղղիացիք յ19 յունուա-
րի 1806 , և կրկին անգամ Աւստրիա-
ցիք 'ի 20 ապրիլի 1814 : Այս տեւողոյ
փոփոխութեամբ մանաւանդ Աւստրիոյ
ներքեւ 'այնչափ մեծ եղաւ անոր ան-
կումն , որչափ զարմանալի եղեր էր
փառաւորութիւնն : Ազատ Նաւահան-
գիստն (1830) և խաղաղութիւնն ժո-
մանակ մը նիւթական զարգացումն մը
պատճառեցին . որը սակայն 1848-49ին
զիւցազնական գործերով և անոր յե-
տագոյն բռնակալութեամբ գրեթէ 'ի
հիմանց ջնջուեցան : Գոսպոզայի ճա-
կատամարտն (24 յունիս) , և Սառ-
վայի յաղթութիւնն (3 յուլիս 1866)
իտալիոյ հետ միացուցին զվենետիկ ,
որ կը ճգնի վերականգնելու :

ԱՐՔ ԵՐԵՆԵԼԻՔ

վենետիկ քաղերն երևելի մարդկանց
շատն կամ պատմութեանն ընթացքին
մէջ յիշուած է և կամ յաջորդ մատե-
նագրաց շարքին մէջ պիտի տեսնենք .
Սակայն որպէս զի այս մասս ալ չպակ-
սի , կը յիշատակենք այս տեղ զմանս ,
ժանուցանելով միանգամայն որ եթէ
ամբողջութեան մէջ երևեալոցդ Ե-
մանք կը պակսին , զանոնք վերագոյն
յիշած ենք :

վենետիկեան ազնուապետութիւնն
հինգ ֆահանայապետ կը պարունակէ .
Գրիգոր ԺԲ (Գորբէր) մ. 1417 . Եւգե-
նէոս Գ (Գոնտուլմէ) մ. 1447 . Պօ-
ղոս Բ (Պարպոյ) մ. 1471 . Ալեքսանդր
Ը (Օդոգուպի) մ. 1691 . Կղեմէս ԺԳ
(Ռեցցոնիքոյ) մ. 1769 .

Սրբակրօն կենաց նկատմամբ երևե-
լի են Պետրոս Օրսէլոյ տոմն , վախ-
ճանեալ 'ի Գաղղիա յամին 997 . Ճե-
րարտոյ Սակրէտոյ , եպիսկոպոս և նա-
խաժկայ Հունգարիոյ , մ. 1047 . Պե-
տրոս Աղոդանդոյ , աղքատասիրու-
թեամբն հռչակաւոր , մ. 1187 . Լաւ-
րէնտիոս ճիւղադիներին , առաջին պա-

տրիարգ և գովելի գրիչ, մ. 1456. Հե-
րոնիմոս Միանի, հիմնադիր Սոմադրեան
կրօնաւորաց, մ. 1537. Գրիգոր Պար-
պարիկոյ, հիմնադիր մեծի կղերանո-
ցին Բատուայի, մ. 1697:

Վենետիկեցի կարգինալաց մէջ Նշա-
նաւոր են էրմոլաոյ Պարպարոյ, քաղա-
քագէտ և գրական, սահմանեալ պա-
տրիարգ Ագուիլէայ, մ. 1493. Դոմի-
նիկոս Կրիմանի, մշակիչ իմաստասի-
րութեան, աստուածաբանութեան և
դպրութեանց, պատրիարգ Ագուիլէայ,
մ. 1523. Գասպար Գոնզալրինի, իմաս-
տասէր, աստուածաբան, և քաղաքա-
գէտ, մ. 1542. Պետրոս Պեմպոյ, գրա-
գէտ, մ. 1547. Բեռնարդոս Նավաճե-
րոյ, գրագէտ, իմաստասէր, պաշտօ-
նեայ Տէրութեան, մ. 1565. Մարկոս
Անտոնիոս Տա Մուլա, վարուքն անուա-
նի, մ. 1572. Օրոտտինոս Վալիէր, ա-
նուանի աստուածաբան, մ. 1606. Ան-
ճէլլո Մարիա Գուիլրինի, մեծանուն մա-
տենագիր, մ. 1755:

Ճանապարհորդաց և նաւորդաց մէջ
բաց 'ի Նիկողայոսէ Մատթէոսէ, և
հուշակաւոր Մարգո-Բոլոյէ, յիշատակի
արժանի են Մարին Սանուոյ, Գորսէլ-
լոյ կոչեցեալ: Նիկողայոս և Անտոն' եղ-
բարք Կարոյոս Եփեսոյի, որոնք յիշա-
րուն վերջերն այցելեցին Կրօնէլանտիոյ
ժովեղերը: Նիկողայոս Գոնդի, որ
1424էն ց1449 ճանապարհորդեց Ա-
սիոյ հարաւակողմէ: Յովսափատ Պար-
պարոյ, դեսպան հասարակապետու-
թեան յՈւզունհասան յամին 1473, որ
յարգիւ և 'ի նորոց իսկ հաստատեալ տե-
ղեկութիւններ տուաւ Պարսկաստանի,
Վրաստանի, արեւմտեան թաթարստանի
վրայ: Ալվիզէ Գատամիսդոյ, որ 1445էն
հասաւ Կամպիոյ աղբերակունքը, և յա-
ջորդ տարին գտաւ Դաւարի գլխոյ
կղզիքը, Կամպիայէն վեր բարձրացաւ
մինչև 60 մլոն հեռու անոր աղբերէն,
և գնաց 'ի հարաւ մինչև 'ի Ռիդո-կրան-
տէ: Յոհաննէս Գապոդոյ, որ 1497-98
ամաց մէջ փորձեց Հիւսիս-արեւմտեան
անցքը իր Սեբաստիանոս օրդոյն հետ,
որ և ինքն յամին 1526 ճանապարհոր-

դեց 'ի Ռիդո տէլլա Բլադա, և այլն: Լի-
վիոս Սանուոյ, Նշանաւոր աշխարհա-
գիր ժամանակին, մեռեալ յամին 1576:

Երեւելի կանանց մէջ կրնան այս տեղ
յիշուիլ՝ Թոմազինա Մորոզինի, որ
հարսնացաւ Հունգարիոյ Ստեփանոս
Թագաւորին յամին 1287, և Գոսդանցա
Մորոզինի, կին Վլատիսլաւայ արքային
Սերվիոյ յամին 1305. Գասսանտրա Ֆե-
տէլէ, կին գիտնական մ. 1558: Վերո-
նիքա Ֆրանչոյ, Ասպասիայն իր օրե-
րուն, որուն այցիւլութեան եկաւ Հեն-
րիկոս Գ. յամին 1574 և դէմքն իսկ
նկարել տուաւ մեծանուն Դինգորէդ-
դոյի, սակայն իւր վերջի տարիներն
առաջնոց վրիպակներն ուղղեցին: Մո-
տերադա Ֆոնդէ, մ. 1592, և Լուքրէ-
ցիա Մարինէլլա, մ. 1613, բանաստեղծք
և արձակ գրիչք: Եղիսաբեթ Դուրրա,
ընտիր թարգմանիչ, և վասնակակից
ապագ ուղղիչ Նոր համայնագիտական
Օրապրիւն, մ. 1796: Մարիէզզա Ռո-
պուզի (Դինգորէդդոյ), մ. 1588, և
Ռոպուլպա Գարրիէրա, մ. 1757, նկար-
չուհիք: Լուիճի Գարրէր' իր Մանեակ
եօթն գոհարաց գրոց մէջ՝ վենետիկեցի
եօթն կանանց վարքն կը պատմէ, ո-
րոնց զլիաւորքն՝ Կատարինէ Գորնարոյ,
Պիանզա Գարրէլլոյ, Եւփիմէ Ճիուզի-
նիան, և Հեզինէ Գորնէր փխգօրիւր:

Տէրութեան կամ պատերազմական
անձինք չենք յիշեր, վերագոյն յատ-
մած անձանց կրկնութիւն մը չըլլալու
համար:

Մեր յիշատակած մատենագրաց
վրայ պէտք է աւելցնենք նաև Յով-
հաննէս Գուիլրինի՝ Տանդէի բարեկամն,
Ճիանֆրանչեսկոյ Սակրետոյ՝ Գալի-
լէոսի բարեկամն, Յովհաննէս Գոռնա-
րոյ գրողն ժառփալ կենաց, մ. 1565.
Վիկտոր Դրինգալէլլոյ, մ. 1563, և Նի-
կողայոս Մասսա, մ. 1569, բժիշկք և մա-
տենագիրք. Պոդոս Մանուգիոյ, մ. 1574,
Ալտոյ Մանուգիոյ կրտսերն, մ. 1597,
Պոդոս, մ. 1600 և Հերոնիմոս Ռամու-
զիոյ, մ. 1610 և Լուգովիկոս Լոյլինոյ,
մ. 1625, գրադէտք. Սեբաստիանոս Է-
րիցցոյ, գրիչն Վեց աշուրց, այր բազ-

մահմուտ և մոռք բարձրագոյն քան զիւր դարն, մ. 1585. Մոլենիկոյ Լուդովիկոս, չիամիլքեէ Պրուգոյ և Յովհաննէս Սակրէտոյ, յորոց յետինս գրած է Պատմական յիշատակարանք Օսմանեան Ինքնակալաց (1677), Լաւրենտիոս Բադարոյոյ, երևելի մըշակիչ և գրող դրամագիտութեան, մ. 1727, Պատտարոյ Պետրոս իր ժամանակին եկեկերոն, մ. 1594, Դանիէլ Պարպարոյ, փրանկիսկոս Լորետան, Թովմաս Դեմանցա, Հարքն Գորոնէլլի, և այլն, և այլն:

Համառօտ Պատմութեանս մէջ յիշեալ մեծանուն արուեստաւորաց վրայ պէտք է դարձեալ յիշատակել Պետրոս, Տուլլիոս և Սանդէ՝ մականուանեալք Լոմպարտոյ, Մնտոն տա Բոնդէ, մ. 1597, Բադուասար Լոնկենայ, մ. 1683, ճարտարապետք. Մնտոն Գանալ կամ Գանայէդոյ, երևելի երևութագիծ նկարիչ (prospettivista), մ. 1768. Յովհ. Մկրտիչ Դիէբոլէդոյ, հռչակաւոր ջրանկարիչ, մ. 1769. Յովհ. Մկրտիչ Բիրանեզի, նշանաւոր փորագրող, մ. 1778. Պոնիֆաչիոյ, Սգարբանյիւնոյ, Դիրալի, Լոնկի, երևելի նկարիչ վնեւտեան տարաբոլաց, Մաճճիոդոյ, Բիացցէդա, Նովէլլի, և այլն: Միւսիւ նագործաց զարոց մ'ալ կար, նշանաւոր անձինքն են Մուլքբադոյ, Պիանքիւնի, Պոցցա, և այլն:

Երաժշտութիւնն ալ մասնաւորապէս մշակուած է ի վնետիկ. վնետիկեցի երգի վարժապետաց մէջ պէտք չէ մոռնալ Մարլինոյ (թէ և ի Բիոնճիա ծընեալ) ուղղիչ մատրան Ս. Մարկոսի, մ. 1599. Պոնալէնդուրա Ֆուրլանէդոյ, մ. 1817, և մեզի ժամանակակիցն Յովհաննէս Ֆէրրարի՝ հեղինակն վերջին աշուորց Սիւլլիի և ուրիշ յարգի երկասիրութեանց. բայց ասոնց ամենուն վրայ իբրև արժւոյ մը պէս կը խոյանայ մեծանունն Բենեդիկտոս Մարչելլոյ, մ. 1839:

Մեր օրերուն երևելի անձինքը բոլորովն զանց չընելու համար, յիշենք Դանիէլ Մանին գիկատաւորն 1848-49ին,

Հերոնիմոս Տանտոլոյ և Օգոստինոս Սակրետոյ, գրողք հայրենի պատմութեան. փրանկիսկոս Նէկրի, Սամուէլ Ռոմանին, և այլն և այլն, որոնք զբանասիրութիւն և զպատմութիւնն ծաղկեցուցին:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆՔ

Վենետիկեան մատենագրութիւնը հրատարակած է Ջիբոնեա (վնետիկ 1847), որ 5942 երկասիրութեանց յիշատակութիւն պարունակելուն համար՝ տեսնելու արժանի է անոնց որ վնետիկոյ հասարակապետութեան պատմութեան կ'ուզեն խորամուխ ըլլալ: Ասկէ զատ ել յիշենք ուրիշ քանի մը զլիսաւոր երկասիրութիւններ, որոնցմով կարելի է պարզ գաղափար մը ստանալ նախնի հասարակապետութեան պատմութեան և անցից վրայ:

Ժամանակագրութիւն գրողաց մէջ ցարդ հրատարակուեցան Սակոնինոյ, Մարտինոս տա Գանալէ, Անդրէաս Տանտոլոյ, վարք տոժից Մարին Սանտոյի, Տարեգրութիւնք Մալիքիերոյ, յի, ժամանակագրութիւնք Յովհաննէս Պեմպոյի և Նալաճերոյի. մերձաւոր ամացս մէջ վենետիկեան դիւան ուսումնաթեմի մը հրատարակեց կարոյոսի Ըարչաւանքը՝ գրեալ ի Մարին Սանտոյէ, Բարիզ զմտուած միակ օրինակէն հանելով:

Տէրութեան հրամանաւ գրող պատմիչաց անուանքն ասոնք են. Մարքանդոնիոյ Սապէլլիդոյ, մ. 1487. Պետրոս Պեմպոյ, մ. 1512. Պոլոս Բարուդա, մ. 1551. Անդրէաս Մորոզինի, մ. 1615. Մկրտիչ Նանի, մ. 1674. Միլայէլ Ֆոսգարինի, մ. 1690. Պետրոս Կարցոնի, մ. 1743:

Նորոց մէջ հանրածանօթ են Գարբելլէդդի և Ռոմանին. Գաղղիացւոց մէջ նշանաւոր է Լոժիէ, որ անցեալ դարուն մէջ գրեց, այլ ազատ չէ ի վրկպաց. Կալիպէր, որ արդի քաղաածոյ պատմութիւն մ'է՝ ճարտարահիւս՝ սակայն թշնամանական ոգով գրեց Տա-

րիւ իր Պատմութիւնը, առ որ շատ
զգուշութեամբ մերձենալու է: Ի Գեր-
մանացւոց երևելի է լեպրէզ, և այլն:
Ասոնցմէ զատ գեռ շատ ուրիշ հին և

նոր վեներտկեցի պատմիչք և մատենա-
դիրք կրնայինք յիշել, սակայն դրուած
քիսհամառօտութիւնն չներէր մանրա-
մասանց իջնել:

Ե Ր Կ Ա Թ Ե Ա Յ Դ Ի Մ Ա Կ

Ջանազան ազգաց պատմութիւնք
կ'աւանդեն մեզ իրենց մանրապատում
դիպաց մէջ այնպիսի անձինք, որոնք
խորհրդաւոր մաս մ'ունեցած են պատ-
մութեանց մէջ, և նոյն իսկ իրենց էու-
թիւնը խորհրդաւոր նիւթ մը դարձած
է մեզի համար, և բազմաթիւ խուզար-
կութիւնք անօգուտ եղբւր են փարա-
տելու այն խաւարն որ գիրենք կը պա-
տէ: Այսպիսի անձինքներէն մէկուն
վրայ միայն կը փափագինք համառօտ
մը խօսիլ, որ ծանօթ է պատմութեան
մէջ երկաքեղայ դիմակ անուամբ:

Մազարէն ծիրանաւորին մահուրէն
տարի մը վերջը, 'ի 1652, մեծ զգուշու-
թեամբ անձանօթ անձ մը Բիյնըրօյի
դղեակն տարուեցաւ, որ 'ի 1686 նոյն
դղեակին Սէն-Մար կոչուած գլխաւորէն
Ս. Մարգարիտա կղզին փոխադրուե-
ցաւ: «Այս անձանօթ բանտարգեալը,
կ'ըսէ վոլդէր, բնական մարդու հա-
սակէն երկայն էր, ազնիւ և շնորհալից
երիտասարդ մը: Զամբան դիմակ մը
դրած կը քայլէր, որուն կզակակապը
պողոպատէ զսպանակներ ունէր, որով
դիմակը երեսն եղած ատենն ալ, ա-
զատ կրնար կերակուրն ուտել: Բլ որ
զինքը բաց երես տեսնէր, կրնար
սպաննել: Այս անձանօթը Ս. Մարգա-
րիտա մնաց, մինչև որ Սէն-Մար Պաւ-
լոյի վերակացու ըլլալով 'ի 1690, հա-
նց զինքն այն կղզիէն և Պասդէյլ տա-
րաւ, ինչու դէմքը գոց: Լուվուայի մար-
գիրդ փոխադրութենէն առաջ գնաց
զինքը տեսնելու, և խօսեցաւ հետը
ոտքի վրայ և յարգանքը: Այս դղեակին
մէջ ինչ որ ուզէր կը տրուէր իրեն:
Շատ կ'ախորժէր ազնիւ լաթեղէնն:

որով և ժապաւններով զարդարուիլ. կի-
թաւ կը զարնէր: Ճոխ սեղան մ'ունէր
միշտ և վերակացուն իր դիմացը կը
նստէր: Պասդէյլի ծեր բժիշկ մը, որ
յաճախ կը տեսնուէր անոր հետ հի-
ւանդութեան ժամանակ, ըսեր է որ
իւր դէմքը երբեք տեսած չէր: Շատ ա-
ղէկ կազմուածք ունի, կ'ըսէր. մորթը
թխադոյն էր, երբեք չէր զանգատեր
իր վիճակին վրայ, և իրեն ճվըլլալը
չէր ուզեր որ գիտնան:

«Այս անձանօթը մեռաւ 'ի 1703, և
թաղուեցաւ գիշերը Ս. Պողոսի ժողովրդ-
դապետութեան մէջ: Այս է զարմանա-
լին՝ որ երբ զինքն 'ի Ս. Մարգարիտ փա-
կեցին, Եւրոպայէն բնաւ յերևելի ան-
ձանց մէկը չպակսեցաւ, մինչդեռ ապա-
հովապէս երևելի անձ մ'էր, և ասոր նը-
շան հետեւեալ հանդիպածը: Վերակա-
ցուն իր ձեռքովը կը դնէր պնակքը սե-
ղանին վրայ, և զինքը փակելէն վերջը կը
քաշուէր: Որ մը բանտարգեալը ար-
ծաթէ պնակի մը վրայ դանակով գրեց
և պնակը պատուհանէն վար նետեց,
դէպ յաշտարակին ստորոտն եղած նա-
ւակի մը քով: Նաւակին տէրը որ ձրկ-
նորս մ'էր, առաւ պնակը և վերակա-
ցուն տարաւ: Անիկայ զարմացած
հարցուց ձկնորսին. «Կարդացիր պնա-
կին վրայի գրուածքը, և մէկը տեսաւ
քու ձեռքդ այս պնակը: — Կարդալ չեմ
գիտեր, պատմութեան ձկնորսը, հիմա
գտայ զայն, և ոչ ոք տեսաւ: Գիւղացին
ազատ չձգուեցաւ, մինչև որ վերակա-
ցուն աղէկ մը չտեղեկացաւ որ կարդալ
չէր գիտեր, և թէ պնակն ուրիշը տե-
սած չէր: «Գնա՛ւ, ըսաւ, երանի աւուր, որ
կարգաւ չէիր գիտեր »: